

Liberalii români: între arheologia identitară și construcția politică a națiunii la jumătatea secolului al XIX-lea

Marton, Silvia

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Marton, S. (2005). Liberalii români: între arheologia identitară și construcția politică a națiunii la jumătatea secolului al XIX-lea. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 5(3), 563-582. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-56294-0>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY-NC-ND Lizenz (Namensnennung-Nicht-kommerziell-Keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY-NC-ND Licence (Attribution-Non Commercial-NoDerivatives). For more information see:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/1.0>

Liberalii români

Între arheologia identitară și construcția politică a națiunii la jumătatea secolului al XIX-lea*

SILVIA MARTON

În lunga intervenție a liberalului Nicolae Ionescu din ședința Adunării Constituante din 1 mai 1866, regăsim temele principale care vor domina în dezbaterile publică și mai ales în dezbaterile parlamentare din primii ani ai monarhiei constituționale: *unirea și „naționalitatea”*, cărora li se va circumscrie, în dispozitivul argumentativ al parlamentarilor, *natura reprezentării politice*.

Contextul¹ intervenției deputatului Ionescu este unul de criză. Adunarea era chemată să discute în regim de urgență și să voteze răspunsul la cele două declarații ale Conferinței de la Paris, convocată de Turcia și de Rusia în aprilie 1866. Locotenența Domnească dizolvă la 19 martie² vechile Adunări (cea Electivă și Corpul Ponderator) și dispune efectuarea de noi alegeri în aprilie 1866 pentru o nouă Adunare Constituantă, care se va deschide la 28 aprilie 1866³. Locotenența îl propune prin Decretul nr. 569 din 30 martie 1866 pe principele Carol-Ludovic de Hohenzollern-Sigmaringen⁴. Prin același Decret, populația este chemată să se exprime printr-un plebiscit față de candidatura lui Carol de Hohenzollern. Plebiscitul are loc între 2 și 8 aprilie 1866 și este favorabil. Puterile garante nu recunosc rezultatul și obiectează prin Declarația Conferinței de la Paris⁵ din 20 aprilie 1866 susținând că procedura contravine Convenției din 1858. Aceasta prevedea alegerea domnului de către Adunarea Electivă, ca domnul să fie pământean, ca alegerea sa să ducă la despărțirea Principatelor, deoarece unirea lor fusese admisă numai

* O primă versiune a acestui text a fost prezentată în cadrul seminariilor de miercuri de la Colegiul Noua Europă în mai 2004. Mulțumesc participanților pentru sugestiile utile și pentru întrebările lor care m-au ajutat să clarific unele aspecte.

¹ În sensul dat termenului de François FURET, „Concepts juridiques et conjoncture révolutionnaire”, în *Annales ESC*, no. 6, 1992, p. 1186: „Par contexte, j’entends le mouvement des idées, la situation politique et sociale, le rapport des forces et des partis, la présence ou l’absence de grands leaders d’opinion [...] En d’autres termes, l’historien ne saurait [...] se dérober à la question: qu’ont-ils voulu?”.

² Această dată este avansată de Eleodor Focșeneanu pe baza consultării *Monitorului-jurnal oficial*, nr. 87 din 21 aprilie 1866 (IDEM, *Istoria constituțională a României (1859-1991)*, ed. a 2-a revăzută, Humanitas, București, 1998, p. 27), în timp ce Sorin Liviu Damean datează dizolvarea celor două Camere la 17 martie 1866 (IDEM, *Carol I al României*, vol. I, 1866-1881, Paideia, București, 2000, p. 43). Menționăm că datele din cuprinsul acestui studiu sunt conform stilului vechi.

³ George D. NICOLESCU, *1866-1901. Parlamentul român. Biografii și portrete*, Editura I.V. Socec, București, 1903, p. 57.

⁴ Eleodor FOCȘENEANU, *Istoria constituțională a României...cit.*, p. 27.

⁵ Conferința de la Paris s-a desfășurat între 26 februarie-23 mai 1866 (Sorin Liviu DAMEAN, *Carol I...cit.*, p. 41).

pentru perioada domniei lui Cuza¹. Conferința se opune alegerii lui Carol de Hohenzollern cu trei voturi pentru (Franța, Italia, Prusia) și patru contra (Rusia, Turcia, Austria și Anglia)².

Unirea și „naționalitatea“

Totuși, Adunarea Constituantă îl proclamă pe Carol Ludovic de Hohenzollern principe ereditar al României sub numele de Carol I și se exprimă în favoarea păstrării unirii, sub acest principe străin și cu o monarhie ereditară³. Textul final al comisiei ce a redactat răspunsul, subscris de 101 deputați, afirmă: „Voința Adunării, interpretă fidelă a voinței naționale, [...] este de a păstra unirea sub domnia unui principe străin, Carol I”⁴. Poziția lui Nicolae Ionescu este oarecum diferită. În dezbaterile proiectului de răspuns, deputatul îi îndeamnă pe membrii Adunării să despărțască votul unirii de votul pentru principele Carol. Iată argumentul său pentru această departajare a votului:

„Vă conștientizez să despărțiți Unirea Principatelor și Unirea cu un prinț străin pentru că dacă în starea lucrurilor de față, Puterile garante nu ar socoti de cuviință ca să exercite o presiune asupra Porții, pentru ca Poarta să încuviințeze acest nou fapt îndeplinit, atunci noi ne aruncăm în noi dificultăți. Noi suntem într-un provizoriu de nestabilitate [...] Unirea să o mențineți pentru că ea este un fapt irevocabil și îndeplinit, însă de dânsa să nu legăm nici o altă chestiune pentru că fondarea unei noi dinastii, relațiile ce această dinastie va avea cu Poarta, este o chestiune care aparține nu numai dorințelor noastre, ci trebuie să împăcăm însă și dorința Europei [...] Dacă Europa cu aceeași persistență cu care cerem noi un prinț străin, va zice că este incompatibil acest prinț străin cu interesele sale, ce ați avea atunci de zis? [...] Voiți să avem simpatia Puterilor occidentale? [...] Atunci despărțiți de votul unirii votul Principelui Carol!”⁵.

Păstrarea și garantarea unirii Principatelor trebuie să treacă, în opinia lui Ionescu, înaintea oricăror altor considerente, deoarece:

„Unirea este un fapt îndeplinit și irevocabil; [...] este o lege de Stat, este trecută în deprinderile noastre politice, e trecută în legislațiunea noastră; mai mult decât atât, unirea realizată așa cum a fost până acum, este o dorință seculară a națiunii noastre, a acestor două trunchiuri ale aceleiași naționalități. Noi suntem uniți și voim a fi uniți cu orice preț, pentru că voim a păstra scump și neatins patrimoniul părinților noștri de la Radu Negru și Bodgan

¹ Eleodor FOCȘENEANU, *Istoria constituțională a României...cit.*, p. 27.

² *Memoriile regelui Carol I al României de un martor ocular*, vol. I, 1866-1869, ediție și prefață de Stelian NEAGOE, Editura Scripta, București, 1992, pp. 40-41; Anastasie IORDACHE, *Instituirea monarhiei constituționale și regimului parlamentar în România. 1866-1871*, Editura Majadahonda, București, 1997, pp. 40-43.

³ Eleodor FOCȘENEANU, *Istoria constituțională a României...cit.*, pp. 27-28.

⁴ Adunarea Electivă a României, ședința din 1 mai 1866, în *Monitorul. Jurnal Oficial al Principatelor Unite Române*, nr. 98, 5/17 mai 1866, p. 433.

⁵ *Ibidem*, p. 434.

Dragoș, până la cei din urmă principii pământenii care au păstrat independența patriei¹ [...]

Unirea a trecut în deprinderile noastre publice, a trecut în viața noastră civilă și politică, unirea s-a făcut și va fi pentru totdeauna².

Unirea se justifică, în viziunea lui Ionescu, prin faptul că „în acest secol de dezvoltare a naționalităților, cum am putea fi dezuniți când suntem aproape de a vedea război pentru această idee a unirii naționalităților?”, precum și prin faptul că ea „este intrarea noastră în familiile popoarelor europene”³. „Codificarea realizării unirii”, „dorință seculară a națiunii Române”, în acest „concert al națiunilor, pentru a câștiga alianța altor națiuni”, a fost condiționată, admite Ionescu, de acceptarea unui principat ereditar dintr-o familie domnitoare a Europei. Este un gest prin care „noi am voit să dăm Europei o garanție că suntem un popor care are conștiința de existența sa, că suntem un popor care simțim în sânul nostru elementele puternice de vitalitate și că, sub protecția Europei, putem deveni în scurt timp o națiune civilizată”⁴. Dar deputatul merge mai departe în demonstrația sa privind prioritatea unirii: el echivalează prințul străin cu independența națională și îndeamnă Adunarea ca răspunsul la declarația Conferinței de la Paris să conțină și revendicarea independenței naționale („să fim franci pe tărâmul independenței naționale”⁵). Totuși, din moment ce unirea trebuie menținută „cu orice preț, cu instituțiile libere, iară nu despotice”, Ionescu consideră că deocamdată momentul nu este propice pentru ca Adunarea să lege prea strâns „chestiunea” prințului străin și a unirii, deoarece cea din urmă ar putea fi periclitată „dacă puterile Europei nu primesc combinațiunea prințului străin” și este de părere că nu trebuie sacrificată „garanția colectivă a puterilor Europei pentru principele străin”⁶.

Discursul parlamentar și dezbaterile din adunările legislative tind să fie plătate într-un plan secund, mai puțin important, dacă nu chiar desconsiderate neori de către istoria ideilor politice sau de către istoria intelectuală. Acestea manifestă o neîncredere față de retorica parlamentară, suspectată că ar ascunde „realitatea” care ar exista „altundeva”. Dezbaterile pot fi însă privite ca produse ale determinantilor politici ai vremii, ale intereselor actorilor și raporturilor de forță care organizează jocul politic și mobilizează sisteme de justificare. În această calitate, ele ne permit să înțelegem logica teoretică pusă în practică în momentul instaurării monarhiei constituționale. Alături de circumstanțele „reale” (contingente, ce țin de fapte, de evenimente), există și circumstanțele „gândite” (opinii, idei, reprezentări pe care actorii le au despre realitate). Circumstanțele poartă o dimensiune doctrinală, ideatică și intervin în sistemele de justificare ale actorilor. De unde și interesul de a-l asculta pe legislator în momentul în care, informat de eveniment, analizează, dezbate. Decizia pe care o va lua într-un caz particular depinde de modelul de ordine politică care îi ghidează judecata. Analiza discursului legislatorului și a raționamentelor care-i motivează deciziile are meritul de a lumina un eveniment în

¹ *Ibidem*, p. 433.

² *Ibidem*, p. 434.

³ *Ibidem*, p. 433.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 434.

dimensiunea sa teoretică¹. În Parlament nu avem de-a face cu filosofi, ci cu legislatori care recurg la idei sistematice, uneori chiar extreme, și care au drept preocupare primordială să le transforme în realitate, să le pună în practică (discuțiile fiind sediul tensiunii dintre idee și realitate)².

Deputatul liberal atinge în intervenția sa două aspecte majore. În primul rând, el dă dovadă de o sensibilitate pronunțată pentru condițiile geostrategice („protecția Europei“) atunci când condiționează apartenența „națiunii Române“ la „civilizație“ (sau la „concertul națiunilor“) de realizarea unirii și adoptarea principiului monarhic ereditar. La mijlocul secolului al XIX-lea, parlamentarii români erau preocupați în cel mai înalt grad de recunoașterea suveranității României, ca entitate politică de sine stătătoare. Ei erau în aceeași măsură preocupați de îndeplinirea „standardelor de civilitate“³ care puteau ratașa România la „concertul națiunilor“: tânărul stat trebuia să demonstreze că este capabil să mențină ordinea și coeziunea internă și să aibă baze legale și instituții stabile care să-i permită interacțiunile politice și economice cu națiunile Occidentului – ceea ce putea fi îndeplinit numai prin consolidarea unirii și chemarea unui prinț străin. Dincolo de logica actorilor (a parlamentarilor) și a intențiilor lor, a motivațiilor lor, există și logica constrângătoare a unei situații care pune în mișcare o anumită dinamică discursivă justificatoare⁴. Constrângerile evenimentelor justifică în mare măsură conținutul ideatic al discuțiilor ce devine inteligibil în context⁵.

Nicolae Ionescu participă la ideologia liberală de la mijlocul secolului al XIX-lea. Exista atunci o anumită ierarhie a națiunilor care puteau pretinde în mod legitim atenția opiniei publice internaționale. Popoarele mici ce se aflau sub jurisdicția celor două Imperii „fosilizate“, Otoman și Habsburgic, au descoperit cu durere începând cu 1848 dificultățile pe care le întâmpinau pentru a-și afirma existența în condițiile în care erau considerate „popoare fără istorie“, într-un context intelectual liberal care afirma că mărimea națiunilor este indicatorul progresului civilizației și o precondiție a statului-națiune⁶. În consecință, în anii 1830-1880 ideologia liberală considera că „principiul naționalităților“ se aplică numai naționalităților de o anumită mărime în baza „principiului limitei“: autodeterminarea era considerată un drept al națiunilor viabile din punct de vedere cultural, economic sau politic⁷. Acest principiu era explicat de trei criterii care permiteau unui popor să se considere o națiune: asocierea sa istorică cu un stat actual sau cu o tradiție și o memorie istorică; existența unei elite culturale cu vechi tradiții și cu o limbă populară scrisă; capacitatea de a cuceri⁸. Este una din cheile de lectură pentru îndemnul lui Nicolae Ionescu,

¹ Este perspectiva de analiză a dezbaterilor parlamentare adoptată de Ladan BOROUMAND, *La guerre des principes. Les assemblées révolutionnaires face aux droits de l'homme et à la souveraineté de la nation (mai 1789-juillet 1794)*, préface de Mona OZOUF, Éditions de l'EHESS, Paris, 1999, pp. 191-192.

² Marcel GAUCHET, *La révolution des droits de l'homme*, Gallimard, Paris, 1989, pp. XIX-XX.

³ Andrew C. JANOS, *East Central Europe in the Modern World. The Politics of the Borderlands from Pre- to Postcommunism*, Stanford University Press, 2000, pp. 64-65.

⁴ Marcel GAUCHET, *La révolution...cit.*, pp. X, 58.

⁵ *Ibidem*, p. VI.

⁶ Stuart WOOLF (éd.), *Nationalism in Europe, 1815 to the Present. A Reader*, Routledge, London and New York, 1996, pp. 9, 22.

⁷ E.J. HOBBSAWM, *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent. Program, mit, realitate*, trad. D. Stanciu, Editura ARC, Chișinău, 1997, pp. 34-35.

⁸ *Ibidem*, pp. 40-41.

împărtășit de toți colegii săi, indiferent de orientarea politică, de a integra „concertul națiunilor”, prin consolidarea instituțională și juridică a unirii și prin invitarea la tron a unui prinț străin. Dacă acceptăm pertinenta celor trei criterii de definire a națiunii pe care Hobsbawm le identifică la mijlocul secolului al XIX-lea, parlamentarii români au fost, desigur, preocupați de primele două („suntem un popor care are conștiință de existența sa”, „putem deveni în scurt timp o națiune civilizată”, afirmă Ionescu), din moment ce nu existau resurse pentru expansiune.

În al doilea rând, deputatul liberal declară fără echivoc că „dorința seculară” a națiunii române este unirea. Referința istorică este invocată să justifice idealul prezentului, al „secolului de dezvoltare a naționalităților” („națiune” și „naționalitate” sunt termeni pe care el îi plasează în raport de sinonimie). Putem identifica aici două elemente de circumscriere a națiunii: un grup uman se constituie într-o națiune dacă are un trecut comun și o memorie istorică comună („patrimoniul părinților noștri”) și un cadru politico-legal și instituțional de manifestare. Distincția este mai puțin clară în intervenția lui Ionescu, el jonglează cu ambele elemente atunci când acordă prioritate consolidării unirii („seculară”) și atunci când amintește imperativul momentului, adică „ideea unirii naționalităților”.

Strategia argumentativă a lui Ionescu atunci când invocă „patrimoniul părinților noștri de la Radu Negru și Bodgan Dragoș” nu este decât un episod al arheologiei identitare în care se lansează în repetate rânduri parlamentarii români din Adunarea Constituantă atunci când discută despre teritoriul statului și despre acordarea de drepturi politice evreilor¹. O asemenea analiză își propune să înțeleagă funcțiile textelor de lege și ale proiectelor dezbătute, funcții pe care legislatorii le-au conferit în momentul redactării și al discuțiilor (în măsura în care logica evenimentelor și dimensiunea lor ideatică se întrepătrund).

La 8 mai 1866, prințul Carol sosește în țară, iar câteva zile mai târziu depune jurământul de credință în fața Parlamentului. La 11 mai Carol I numește noul Consiliu de Miniștri condus de Lascăr Catargiu, primul guvern al monarhiei constituționale². La mai puțin de două luni de la depunerea jurământului noului domn, la 29 iunie 1866 Constituanta a votat și adoptat noua Constituție, promulgată de domnitor la 30 iunie³, intrată în vigoare la 1 iulie 1866. Adunarea Constituantă a dezbătut și adoptat Proiectul de Constituție elaborat de Consiliul de Stat (în februarie 1866) și însoțit de Consiliul de Miniștri⁴. La 6 iulie 1866 Constituanta este dizolvată⁵.

Dezbaterea din Constituantă a articolelor din Titlul I al Proiectului de Constituție ridică o serie de aspecte semnificative pentru construcția politică a României moderne, aspecte ce privesc relația noului stat cu teritoriul său și cu populația sa. Articolele dezbătute cu mare vervă argumentativă sunt: art. 1, „Principatele-Unite-Române constituie un singur Stat indivisibil, sub denumire de România” și art. 2, „Teritoriul României este nealienabil. Limitele Statului nu pot fi schimbate sau rectificate decât în virtutea unei legi”⁶.

¹ Am examinat în detaliu aceste dezbateri în articolul „De la stat la națiune: 1866-1867”, în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. II, no. 2, 2002, pp. 389-406.

² Eleodor FOCȘENEANU, *Istoria constituțională a României...cit.*, p. 29; Ion MAMINA, Ion BULEI, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*, Editura Silex, București, 1994, p. 11.

³ Arh. Naț., Fond Parlament (Adunarea Deputaților) 779 vol. I-1, dosar 354/1865, f. 218.

⁴ Sorin Liviu DAMEAN, *Carol I ...cit.*, p. 61.

⁵ George D. NICOLESCU, *1866-1901. Parlamentul român...cit.*, p. 57.

⁶ V. Constituția de la 1866 în Ion MAMINA, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică. 1866-1938*, Editura Enciclopedică, București, 2000, pp. 16-27.

Mai întâi, specificarea caracterului indivizibil al statului român în primul articol al Constituției este justificată prin argumentul că unirea Principatelor este „irevocabilă”. Opțiunea constituțională este ghidată, fără nici un echivoc, de principiul unității teritoriale, element definitoriu, dar insuficient, al statului-națiune¹, din moment ce acesta „se caracterizează prin prioritatea jurământului de credință al tuturor celor guvernați față de o guvernare centralizată a cărei suveranitate se aplică în mod exclusiv asupra unui teritoriu stabil și considerat natural”².

Apoi, argumentele constituenților români indică o viziune particulară asupra relației dintre teritoriu și națiunea română. Teritoriul este considerat condiția *sine qua non* a existenței statului și a națiunii, cu alte cuvinte el este suportul fizic al celor două abstracțiuni juridice de bază ale modernității politice. Din moment ce poporul este definit ca „amalgam de naționalități”, iar națiunea ca popor cu o naționalitate proprie, România riscă să fie doar „țară” (stat?) și popor, nu și națiune, dacă nu se înscrie în textul constituțional faptul că teritoriul României aparține națiunii române. Și, invers, numai astfel statul România aparține națiunii române, nefiind doar un stat sau popor oarecare. În această logică a constituenților, statul România este o națiune pentru că stăpânește teritoriul lăsat moștenire de strămoși. Înstrăinarea teritoriului nu se poate face decât cu voința națiunii, teritoriul fiind, în era suveranității naționale, proprietatea națiunii române. De aici rezultă elemente care trimit la definiția statului român ca stat-națiune. Desigur, articolele Titlului I al Constituției, precum și dezbaterile care le-au însoțit, „înființează” statul România, îi definesc teritoriul, sunt expresie a suveranității naționale; dar simpla înființare a unui stat nu este suficientă pentru a crea o națiune³. În acest punct al dezbaterii, există suficiente aspecte care permit caracterizarea naturii identității politice teritoriale pe care constituenții o proiectează: conviețuirea pe același teritoriu, traiul în comun, dar și înrădăcinarea istorică în acel teritoriu devin baze ale comunității politice⁴. Parlamentarii români exprimă în felul lor unul din paradoxurile „tulburătoare”⁵ ale statelor din centrul și sud-estul Europei privind combinația de arhaic și modernitate. Este proclamată necesitatea modernizării⁶ rapide – deputații iau adesea drept model „Europa civilizată” – și sunt invocate totodată tradiția „străbunilor”, precum și vechimea considerabilă a

¹ Statul-națiune (specific Europei Centrale și de Est unde concepția etnică asupra națiunii stă la baza revendicării statale și teritoriale), și nu statul național (dezvoltat în Occident unde raporturile politice față de un teritoriu și un suveran au prevalat în cristalizarea sentimentului de apartenență a populației), după o distincție stabilită și explicată de Anthony D. SMITH, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford, 1999, pp. 139-142.

² Guy HERMET, *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*, trad. roum. S. Dram, Institutul European, Iași, 1997, p. 107.

³ E.J. HOBBSAWM, *Națiuni și naționalism...cit.*, p. 79.

⁴ Anthony D. SMITH, *National Identity*, Penguin Books, 1991, pp. 116-117.

⁵ Adjectivul îi aparține lui Alexandru DUȚU, *Ideea de Europa și evoluția conștiinței europene*, All, București, 1999, p. 180.

⁶ În acest studiu termenul de modernizare se referă la transformările economice, instituționale, sociale, dar și la „straturile dense” de comportament, atitudini și practici, accepțiune însușită din Daniel BARBU, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, Nemira, București, 2001, pp. 259-260. O definiție mai reductivă a termenului – modernizarea reprezintă schimbările politice și sociale care au însoțit dezvoltarea economică și tehnică a societăților occidentale –, dar consacrată, în Reinhard BENDIX, *Nation-Building & Citizenship. Studies of Our Changing Social Order*, revised edition, Transaction Publishers, New Brunswick and London, 1996, pp. 6-7.

statului, tradiție și vechime statală care, pe drumul modernizării, trebuie să piloteze actele noului stat¹.

Anxietatea față de împrăștierea, din teritoriul național, a străinilor, indică un anumit protecționism al drepturilor, dar și teama ca străinii să formeze un „stat în stat”, adică să fragmenteze teritoriul statului românilor. Dreptul de proprietate acordat străinilor a constituit o temă controversată, și recurentă, de-a lungul dezbaterilor Constituantei. În raportul său, Aristide Pascal, raportorul Comitetului delegaților de secțiuni din Adunare, prezentat în prima ședință a discuției în plen (16 iunie 1866), rezumă argumentele liberale, și favorabile, ale Comitetului în ceea ce privește dreptul străinilor de a dobândi proprietăți urbane și rurale, un drept conform „progresului civilizației moderne”, „spiritului de înfrățire ce astăzi domnește în toate națiunile civilizate”:

„Când statele civilizate ale Europei, unde Românii au mers și merg încă spre a aduna luminile, deschid porțile lor tuturor acelor care doresc a veni să se domicilieze acolo, [...], ar fi injust ca România să închidă porțile sale acelor care doresc a se domicilia pe teritoriul ei. Ar fi totodată vătămător intereselor materiale ale țării, nu numai prin respingerea capitalurilor străine [...], dar încă prin obstacolul ce s-ar aduce prin aceasta la împământinirea acelor care ar dori să se pună sub scutul legilor române și a deveni Români, legând interesele lor personale de interesele națiunii române”².

Raportorul invocă și un argument demografic: „Dacă țările cele mai populate din Europa găsesc util a facilita oricărui străin domicilierea și împământinirea, cu atât mai mult România care simte lipsa de populație”³. Într-o veritabilă optică liberală, raportul continuă prin explicarea felului în care „interesul individual”, „mobilitatea acțiunilor omenești”, și, implicit, al străinilor, justifică să li se acorde acestora drepturi civice și politice pe teritoriul statului român:

„Omul se interesează de țara aceea în care se află averea sa, el iubește acea țară ale cărei legi îi acordă protecția persoanei și averii sale și în care găsește o justiție ce apără drepturile sale. Acest interes și această iubire îl silesc moralmente și materialmente a dori și a voi să dobândească drepturi politice pentru el și pentru succesorii săi, și, prin urmare, îl pune în situația a considera ca o binefacere dobândirea drepturilor de împământinire. Orașele noastre în care străinii au putut dobândi proprietăți imobiliare s-au îmbogățit [...] dându-se totodată și o populație care, dacă nu la întâia generație, dar cel puțin la a doua este tot așa de română, de inimă, de spirit și de limbă, ca și descendenții coloniilor traiane”⁴.

În timpul dezbaterilor, această poziție liberală, deschisă față de străini va fi atacată cu convingere, dispozițiile constituționale din Proiectul de Constituție fiind și ele modificate. În ceea ce privește dreptul străinilor „neîmpământiniți” de a cumpăra proprietăți și colonizarea cu străini, deputatul N. Voinov roagă

¹ Alexandru DUȚU, *Ideea de Europa...* cit., p. 180.

² *Dezbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra constituțiunii și legii electorale din România* (în continuare DAC), publicate din nou în edițiune oficială de Alexandru PENCOVICI, Tipografia statului, Curtea Șerban-Vodă, 1883, p. 25.

³ *Ibidem*.

⁴ DAC, pp. 25-26.

„pe onorabila Cameră să fie mai geloasă, să țină seama de poziția în care ne găsim și să nu tolereze cu atâta ușurință invazia străinilor în țară la noi, invazie ce e organizată de atâta timp [...] Ei bine, când nu suntem o națiune tare, bine consolidată, cred că înainte de toate trebuie să ne gândim la noi și apoi, după ce ne vom consolida bine, să acordăm și străinilor dreptul de a cumpăra proprietăți în țara noastră [...] aceasta fiind o lege [Constituția] care are să formeze viitorul țării noastre, trebuie să fim mai mult geloși de drepturile noastre naționale decât de idei cosmopolite, decât de idei pretinse liberale, pe care Europa nu le-a admis decât când a fost sigură că este destul de întărită pentru a nu se teme de dănele (aplauze în tribuna publică)”¹.

În accepțiunea constituanților români, dreptul de proprietate acordat străinilor și acordarea sau neacordarea împământenirii, condiție a accesului străinilor la drepturi politice, sunt strâns legate, dacă nu cumva se suprapun în anumite argumente ale deputaților. Constituția de la 1866 reglementează aceste aspecte în trei articole. Este vorba de art. 7 care prevede că numai străinii de rit creștin pot dobândi împământenirea (al. 2); art. 8 care reglementează condițiile în care se acordă naturalizarea („Împământenirea se dă de puterea legislativă. Numai împământenirea aseamănă pe străin cu Românul pentru exercitarea drepturilor politice”) și art. 11, „Toți străinii aflători pe pământul României, se bucură de protecția dată de legi persoanelor și averilor”, articol adoptat fără modificări de către deputați, în Proiectul de Constituție articolul figurând sub numărul 9². Desigur, art. 7 din textul final al Constituției, art. 6, foarte diferit, în Proiectul de Constituție³, a ridicat cele mai aprige dezbateri în Constituantă, fiind și cel mai problematic din perspectiva acestui studiu. În opinia constituanților, accesul la drepturile civile și politice devine o problemă strâns legată de „naționalitate”.

Una din chestiunile cele mai litigioase din dezbaterile Constituantei este ceea ce raportorul Comitetului delegaților de secțiuni numește „naționalitatea”, chestiune căreia îi dedică câteva paragrafe care preced expunerea liberală, pe care am reprodus-o mai sus, la adresa străinilor. Deși afirmă caracterul egalitar și liberal al românilor, iată ce spune în continuare raportorul Aristide Pascal despre naționalitatea română:

„Poporul român, foarte gelos de naționalitatea sa, s-a arătat întotdeauna timid în fața oricărei dispoziții legislative în care a putut vedea cea mai mică amenințare pentru a sa naționalitate”⁴.

Este motivul pentru care art. 6, al. 1, „Însușirea de Român se dobândește, se conservă și se pierde, potrivit regulilor statornicite prin legile civile”, și al. 2, „Religia nu mai poate fi un obstacol la împământenire”⁵ a fost modificat de Comitet, devenind art. 4: „În cât privește pe Israeliti o lege specială va regula admisiunea lor treptată la împământenire”⁶. Articolul, în forma sa finală (art. 7), a fost formulat astfel: „Însușirea de Român se dobândește, se conservă și se pierde potrivit regulilor statornicite prin legile civile. Numai străinii de rituri creștine pot dobândi

¹ DAC, p. 53.

² DAC, p. 2.

³ *Ibidem*.

⁴ Arh. Naț., dos. 354/1865-66, f. 25; DAC, p. 25.

⁵ Proiect de constituțiune, DAC, p. 2; Arh. Naț., dos. 354/1865-66, f. 30.

⁶ Proiect de constituțiune modificat de Comitet, DAC, p. 34.

împământinirea". În *Memoriile* lui Carol I s-a consemnat votul restrictiv al Constituantei la adresa naturalizării, cu următorul comentariu: „Evreilor români li se face imposibilă căpătarea drepturilor politice, chiar și în condițiile cele mai grele”¹.

Dezbaterea articolului constituțional referitor la împământinire le permite membrilor Constituantei ca, indirect, să definească națiunea română și percepția pe care ei o au asupra românilor. Este vorba de o autodefinire în opoziție cu o alteritate, în acest caz evreii. Evreii amenință poporul român, „gelos de naționalitatea sa”, cu „deznaționalizarea”; ei sunt o amenințare pentru „naționalitatea” românilor („inamicii dinăuntru” ai națiunii) deoarece sunt diferiți din punct de vedere cultural, al obiceiurilor, al credinței, ostili față de români din cauza acestor diferențe de ordin spiritual și cultural. O astfel de argumentație nu-i împiedică pe constituanți să laude cu convingere poporul român pentru spiritul său secular de toleranță în ceea ce privește diferențele religioase. În aceste condiții, acordarea de drepturi politice (chiar civile) evreilor lezează „dezvoltarea națională”, fiind în joc însăși „conservațiunea națională”.

Acordarea de drepturi politice evreilor ar echivala cu acceptarea „dualismului” în reprezentarea națională; dar, după tradiție, reprezentarea e una și indivizibilă. Cu alte cuvinte, sfera drepturilor politice cuprinde doar pe cei ce împărtășesc (și participă la) aceeași tradiție. Mai mult, există drepturi imprescriptibile ale națiunii române care sunt în „depozit”, adică moștenite de la strămoși, imuabile în timp. După cum s-a subliniat cu o fină ironie, a avea o națiune nu este un atribut inerent al umanității, dar a ajuns să pară astfel², constituanții români fiind tributari acestui determinism național.

Evreii constituie însă un pericol pentru „interesul național” deoarece au acaparât ramurile economiei, comerțul, ocupându-se cu „speculații” variate; deoarece își apără propriile interese în detrimentul intereselor națiunii române. Motivul cel mai important pentru care ei reprezintă un asemenea pericol constă în faptul că au reușit să devină proprietari, să cumpere „moșiile noastre”. În acest tip de argumentație, este evocat rolul proprietății asupra teritoriului național, care a permis de-a lungul veacurilor însăși conservarea naționalității române. Pământul reprezintă un „bun strămoșesc”, iar fără proprietate, „naționalitatea se stinge”, națiunea devine o „ficțiune”. Revine aici ideea conform căreia proprietatea asupra pământului, asupra teritoriului național definește națiunea și statul român. Pământul național nu este doar teritoriul străbunilor, al eroilor trecutului, el este și genealogie, descendență spirituală, moștenire culturală.

În argumentele constituanților împotriva evreilor, caracterizarea lor ca etnie diferită, lipsită „de luminile civilizației secolului”, cu o spiritualitate diferită este, desigur, prezentă. Constituanții nu fac economie de calificative la adresa evreilor, fiind mai parcimonioși, totuși, în calificative la adresa românilor – deputații nu sunt niște ideologi ai națiunii, ei sunt doar „aleșii” ei. Accentul nu cade atât pe descrierea acestor „inamici” ai națiunii, cât pe sublinierea caracterului unitar al națiunii române. Românii, pentru că formează o națiune și un popor unitar, trebuie să îi excludă pe evrei – prea diferiți și prin aceasta perturbatori ai omogenității etnice și culturale a românilor – de la drepturi politice și să fie „geloși” în ceea ce privește acordarea dreptului de proprietate străinilor. Această viziune este dominantă în

¹ *Memoriile regelui Carol I...cit.*, p. 79.

² Ernest GELLNER, *Națiuni și naționalism. Noi perspective asupra trecutului*, trad. R. Adam, Antet, București, 1997, p. 17.

ansamblul Adunării, chiar dacă, în mod izolat, se emite opinia conform căreia un străin ar putea deveni român prin supunerea față de lege („să se pună sub scutul legilor române”). Este vorba de un anumit „protecționism” etnic, tot așa cum, pentru un mare număr de membri ai Constituantei, comerțul trebuie să rămână național, să nu cadă în mâinile evreilor¹. Este prezent aici, de asemenea, un element central al statului-națiune și al procesului de construcție a națiunii, anume codificarea, prin Constituție în cazul de față, a drepturilor și obligațiilor tuturor celor care se califică pentru calitatea de cetățeni ai națiunii².

Dezbaterile Constituantei din vara anului 1866, în contextul celor câțiva ani de după Unirea din 1859, se află sub semnul idealului unității. Idealul unității conduce la afirmarea caracterului indivizibil al corpului națiunii și al teritoriului național. Trecutul este invocat pentru a justifica idealul prezentului. Astfel, proiectul politic ia forma unei „anticipări a trecutului”, viitorul fiind gândit „în termeni de întoarcere la trecut și nu ca pe o devenire, dezvoltare, o invenție și o nouitate”. În această cheie de lectură, modernitatea românească este trăită ca o putere asupra discursului, proiecția teoretică a viitorului fiind chemată să disciplineze acțiunea³. Este motivul pentru care construcția statului-națiune este un proces inepuizabil, fără sfârșit (de unde și potențialul său de conflict).

Același ideal al unității justifică eradicarea diferențelor locale (precum și opoziția față de acceptarea străinilor, mai ales a evreilor, în corpul național) în interesul omogenității culturale, instituționale și politice. Statului îi revine această sarcină, prin legile și măsurile sale de integrare politică și socială; statul devine agentul națiunii și creatorul unei comunități politice și a unei culturi politice care trebuie să înlocuiască diferențele culturale și eterogenitatea populației.

Cine poate deveni român ?

Și totuși, parlamentarii români sunt dispuși, cu anumite restricții, să primească străini în corpul națiunii. În sesiunea ordinară a Senatului (19 noiembrie 1866-12 aprilie 1867), senatorii dezbate o serie de cereri de naturalizare din partea unor străini și români. Articolele din Constituție care alimentează dezbaterile sunt art. 8 deja menționat și art. 9: „Românul din orice stat, fără privire către locul nașterii, dovădind lepădarea sa de protecțiunea străină, poate dobândi de îndată exercitarea drepturilor politice prin un vot al Corpurilor legiuitoare”. Senatorul Vârnăv afirmă despre acest art. 9 că este „una din cele mai frumoase legi în constituție”⁴. Procedura de dezbateri a cererilor de indigenări este următoarea: Comitetul delegaților de secțiuni, numit pentru fiecare caz în parte, analizează dosarul și documentele fiecărui petiționar, luând în considerare și votul anterior al Adunării Deputaților (Adunarea electivă în vremea lui Cuza); raportorul Comitetului citește pe urmă raportul, după care urmează discuția generală.

¹ V. de asemenea, pentru argumente în favoarea eliminării concurenței comerciale a evreilor în favoarea „comerțului național”, DAC, pp. 108, 111, 115.

² Reinhard BENDIX, *Nation-Building...cit.*, p. 90.

³ Daniel BARBU, *Bizanț contra Bizanț...cit.*, pp. 260-261, 269.

⁴ *Dezbaterile Senatului României. Sesiunea 1866-67* (în continuare *Dezbaterile*), Imprimeria Statului, București, 1869, p. 514.

Următoarele paragrafe vor examina câteva cereri de naturalizare ale unor străini, câteva spețe (un „anonim“, un austriac luteran, un grec ortodox, un ungur), dar și două cereri de naturalizare ale unor români care au renunțat la o jurisdicție străină. Argumentele senatorilor permit constituirea indirectă a unui „manual al bunului român“. Referința este utilă, chiar dacă aparține unei perioade anterioare. În 1851, în exil la Paris, Nicolae Bălcescu a scris *Manualul bunului român. Dialog între un comisar de propagandă și un sătean*¹. Este de fapt o traducere și, în egală măsură, o adaptare, după cum Bălcescu însuși precizează în nota de subsol care însoțește titlul, a unor broșuri de largă circulație în acea epocă, în special a broșurii lui Charles Renouvier, *Manuel républicain de l'homme et du citoyen*, Paris, 1848. „Manualul“ lui Bălcescu se înscrie într-un context în care o întreagă literatură, din spațiul românesc și din Occident, vorbea despre necesitatea educării cetățeanului în spiritul unui sistem politic modern și a conștientizării drepturilor și obligațiilor sale în cetate, în republică². În mod semnificativ, Bălcescu a optat pentru traducerea termenilor „citoyen“ și „homme“ din titlul broșurii lui Renouvier printr-un singur termen „român“, însoțit de adjectivul „bun“. Rezultă astfel faptul că un bun cetățean trebuie să fie un bun român, și invers, cu atât mai mult cu cât, în cuprinsul broșurii, cetățeanul, în viziunea lui Bălcescu, există prin colectivitate, națiunea suverană, iar bunul comun este echivalat cu bunul național. Din punctul de vedere teoretic și juridic, corpul colectiv irupe, în noua ordine politică, înaintea individului sau a cetățeanului.

În ședința din 21 februarie 1867, senatorii dezbateau acordarea naturalizării unui străin, Vairah (sau uneori scris Wairah), trecând peste condiția îndeplinirii unui stagiou de zece ani (condiție impusă de art. 16 din Codul Civil³). În urma dezbaterilor, senatorii resping acordarea naturalizării fără stagiou⁴. Nu aflăm din dezbaterile acestei ședințe ce fel de „străin“ este acest Vairah, ni se spune doar că din 1837 „funcționează ca inginer“ și că a construit primele „linii de șosele în țara românească“⁵.

Opinia predominantă a senatorilor este că lui Vairah nu i se poate acorda indigenatul fără stagiou în „templul națiunii“ întrucât, spune liberalul Constantin Bosianu, „legea zice că trebuie să dispensăm de stagiou numai pe acele persoane care vor aduce în țară servicii însemnate, acele persoane care vor avea calități eminente“⁶. Senatorul Vârnăv consideră și el că lui Vairah nu trebuie să i se acorde indigenatul deoarece străinii care au adus servicii „vor apoi pensie care n-o pot obține decât prin împământanire“, ceea ce „lovește în drepturile fiilor țării“:

„Drepturi la pensie [...] iată ghimpele stimulator ce împinge astăzi pe străini să alerge cu droaia și să ceară împământanirea. Și fiii țării române rămân pe ulițe pentru că lor nu le era iertat să se bucure de drepturile ce legea numai lor le da“⁷.

¹ Nicolae BĂLCESCU, „Manualul bunului român. Dialog între un comisar de propagandă și un sătean“, în IDEM, *Opere*, vol. I, *Studii și articole*, Editura Academiei R.S.R., București, 1953, pp. 347-355.

² Virginia BLÂANDA, „Aventura unui cuvânt: cetățean“, în *Polis*, nr. 3-4, 1996, pp. 97-99.

³ *Desbaterile*, pp. 322, 450.

⁴ *Ibidem*, p. 452.

⁵ *Ibidem*, p. 450.

⁶ *Desbaterile*, pp. 449-450.

⁷ *Ibidem*, p. 451.

Vârnăv critică în continuare o mai veche uzanță din vremea lui Mihail Sturdza, a lui Grigore Ghica și chiar a lui Cuza, când „străinii intrau în slujbă care se bucurau de favoarea nu știu cui”, și nu „puținii fii a țării ce venise [*sic*] de peste hotar cu învățătură solide”¹. Senatorul își îndeamnă apoi colegii la vot cu următoarele cuvinte:

„Votați precum voiți, dar când veți lua bilele în mână, ascultați nu mințile ci cugetele D-lor voastre, căci mintea îneacă patriotismul și în inima cea mai geloasă a Românilui, iar cugetul deșteaptă patriotismul și în inima prefăcută, înghețată de interesul personal”².

Și Vârnăv avertizează: „[...] Aici e vorba să dăm ceea ce avem mai bun: «naționalitatea»; aici avem să dăm țara tributară la mai multe persoane, ceea ce este foarte greu”³. În această direcție, opiniile defavorabile lui Vairah critică, în general, ușurința cu care se acordă naturalizarea fără stagiul (adică „naturalizarea mare”).

Senatorii favorabili acordării naturalizării fără stagiul folosesc aceleași argumente, însă le interpretează în sens opus. Tocmai pentru că Vairah a adus servicii însemnate statului în ultimii douăzeci de ani, fiind funcționar și specialist într-un domeniu tehnic, spune N. Lahovari, el „a fost întotdeauna considerat ca pământean” și nu străin, altminteri „n-ar fi fost primit în serviciul statului”, cu atât mai mult cu cât Adunarea Deputaților i-a acordat dispensa de stagiul⁴. I. Manu susține părerea senatorului Lahovari: „[...] acel care funcționează trebuie să fie pământean, pentru că după cum știți, noi am avut trebuință de specialități și mai cu seamă în serviciul tehnic”⁵.

În ședința din 13 martie 1867, senatorii îi acordă împământarea lui Jozsef Gardo în termenii în care i-a acordat-o Adunarea Electivă (în februarie 1866), din următoarele motive: este „născut din părinți unguri, dar născut în țară românească”, unde a și „viețuit neîntrerupt”; este căsătorit cu o româncă „de mai mult de 9 ani și stabilit cu spișeria sa de mai mult de 13 ani în Slatina”, având și acte de la concetățenii săi de bună purtare în societate; nu a fost niciodată supus „la vreo protecțiune străină”⁶.

În ședința din 15 martie 1867, Senatul discută cererea de indigenat a lui Carol Bucholtzer. Din raportul Comitetului delegaților de secțiuni, aflăm că Adunarea Electivă i-a acordat acestuia „împământarea cea mare, fără stagiul”, în ședința din 12 martie 1866. După cum reiese din același raport, majoritatea Comitetului este favorabilă acordării naturalizării fără stagiul, din următoarele motive: „încă din timpul revoluției lui Tudor, părinții acestui D. Bucholtzer se chiverniseau pe pământul României”; din 1842 este profesor în România și a ținut pensionate de fete și de băieți în Pitești și București; documente ale „autorităților superioare din districtul Argeș” și de la părinții elevilor demonstrează seriozitatea și profesionalismul său, și în special faptul că a fost ridicat la rangul de Pitar; a demonstrat calități de bun administrator, nu numai de bun profesor, în instituțiile în care a lucrat; „a arătat pentru tinerimea studioasă română atâta dezinteresare și dragoste”, fiind el

¹ *Ibidem*.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 450.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, pp. 511-512.

însuși fără avere; în a doua căsătorie „a luat soție pământeancă, pravoslavnică, bucureșteancă, și toți fiii lor s-au botezat în religia mamei și nu în a tatălui care este de religie luterană”; nu se mai află sub protecție austriacă din 1854¹.

Minoritatea Comitetului, bazându-se pe un document al consulatului austriac conform căruia guvernul transilvan i-a permis lui Carol Bucholtzer doar în anul 1865 să emigreze, este de părere că acesta trebuie să se supună stagiului de zece ani, în baza art. 16 din Codul Civil². Este concluzia care va avea câștig de cauză: votul final al Senatului respinge cererea de naturalizare fără stagiul³.

În aceeași ședință, senatorii discută cererea pentru „naturalizarea mare” a lui Mihail Abdulaide, aprobată de Adunarea Deputaților în ședința din 23 decembrie 1866. Opiniile senatorilor oscilează între acordarea împământinirii mari și impunerea stagiului. În raportul Comitetului delegaților de secțiuni, se precizează elementele în favoarea lui Mihail Abdulaide: părinții săi au venit în țară în 1806, el fiind născut în România, căsătorit cu o „pământeancă” și botezat în religia ortodoxă; nu a fost supus la nici o jurisdicție străină; „numitul se socotește pământeanc”; a ocupat mai multe funcții; este proprietar în România⁴. Cu toate acestea, Senatul respinge cererea de împământinire⁵.

S. Turnavitu ia cuvântul în favoarea cererii lui Abdulaide. Senatorul este de părere că unui străin trebuie să i se refuze naturalizarea dacă „nu vine ca să se facă cu inima și cu sufletul Român”, dacă este „vătămător țării”, dacă „nu vine cu inima aceea care se cere pentru un om ca să vină la sânul maicei mele spre a se nutri și a o iubi ca noi, ci vine ca o viperă numai a se nutri și apoi a o mușca, a o venina și a o ucide”, aceasta în condițiile în care și-ar dori să vadă „toată omenirea îmbrățișând religia și naționalitatea noastră ca astfel să nu fie decât o singură Românie pe toată suprafața globului” (o voce: „cam greu”)⁶. S. Turnavitu consideră că dovezile din dosarul lui Abdulaide sunt suficiente pentru a i se acorda indigenatul, adăugând:

„Dacă acest om pentru întâia dată în România a văzut lumina și a aspirat aerul, a dobândit viață, și niciodată în viață nu s-a despărțit de pământul României noastre, întotdeauna a trăit și a lucrat în interesul țării [...] când un om a văzut aici odihnindu-se țărâna părinților și copiilor săi, când el a petrecut o viață de 56 ani în țara Românească, unde voiți să găsească o altă patrie sub cer? [...] eu socotesc că am face o mare nedreptate, când am da pe un om afară la cele din urmă zile ale vieții sale; căci are să zică: am trăit pe lumea aceasta și n-am o țară, n-am o patrie, mor nenorocit! (aplauze)”⁷.

Discutarea a două cazuri de indigenare a unor „născuți români” relevă oscilația legislatorului român între legea pozitivă și drepturi politice, și legea „familiei Române”. În ședința din 13 martie 1867, Senatul examinează cererea de naturalizare a lui Aaron Crainic. Raportul Comitetului delegaților de secțiuni ai Senatului care a studiat cazul precizează că Aaron Crainic este „născut român, fiu de preot ortodox din orașul Dobra”, districtul Hunedoara, Transilvania, și că a renunțat „de a mai fi sudit austriac” în septembrie 1859, de atunci fiind profesor la un pension

¹ *Ibidem*, pp. 537-538.

² *Ibidem*, p. 538.

³ *Ibidem*, p. 539.

⁴ *Ibidem*, pp. 535-536.

⁵ *Ibidem*, p. 536.

⁶ *Ibidem*, p. 535.

⁷ *Ibidem*, p. 536.

pentru fete din București. Votul final al senatorilor va fi pentru acordarea indigenatului¹. Discuțiile sunt aprinse deoarece este vorba de un „născut român” (deci un etnic român), în litigiu fiind art. 9 din Constituție. Minoritatea Comitetului delegaților de secțiuni ai Senatului este împotriva acordării naturalizării fără perioada de stagiou. Motivul este citit de raportorul Comitetului, Șt.D. Grecianu:

„Motivul care oprește pe minoritate de a se uni cu votul onor. Camere [Adunarea Electivă, în ședința din 19 februarie 1866, a votat în favoarea acordării indigenatului], este că ea nu cunoaște să aibă Români o altă recompensă mai frumoasă, mai înaltă, mai scumpă lor, pentru a o hărăzi din vreme în vreme și la mari ocazii, la acei rari străini care își vor dovedi iubire, decât făcându-i și pe străinii aceia Români fără a le mai cere stagiou [...] Minoritatea dar, doritoare a da asemenea dispense de stagiou, asemenea recompense naționale mai rare ori, și numai la persoane care le vor fi meritat prin servicii importante către țară, prin talente distinse și prin alte merite înalte cerute de lege, respinge votul onor. Camere [...]”².

I. Manu, care este împotriva acordării indigenatului lui Aaron Crainic, susține că serviciile aduse de acesta nu sunt deosebite și nu merită dispensă de stagiou, chiar dacă a dovedit că este de origine română și că „a renunțat la orice protecțiune străină”. Prin urmare, naturalizarea trebuie să i se acorde atunci când va îndeplini condițiile cerute de lege³.

Și totuși, opiniile favorabile indigenatului vor avea câștig de cauză. Pentru senatorul Vârnav, în virtutea art. 9 din Constituție și a art. 16 din Codul Civil, fără nici o îndoială că Senatul poate primi „pe un Român fără stagiou, îndată ce descoperim în el calități țării de folos, și îndată ce vedem că nu mai este sub protecție străină”, cu atât mai mult cu cât și un străin poate fi naturalizat fără stagiou, din momentul în care legislativul are dovada calităților sale „folositoare pentru țară”. Pentru Vârnav, activitatea lui Aaron Crainic este suficientă pentru a justifica dispensa de stagiou, el ocupându-se „cu creșterea și învățătura copiilor”, în condițiile în care „nici o țară n-are mai mare nevoie de un tineret bine crescut și cu învățătură solidă, decât țările României”⁴.

S. Turnavitu este „foarte întristat” că minoritatea Comitetului a plasat cazul lui Aaron Crainic sub incidența art. 16 din Codul Civil, „un Român, D-lor, nu este străin”, art. 9 din Constituție fiind cel care trebuie luat în considerare în situația românului Crainic:

„Mi se pare foarte dureros a ne pune pe asemenea tărâm, pe acela adică, de a vedea că, când unii din frații noștri pe care soarta i-a aruncat în deosebite locuri din diferite împrejurări, când acești frați ai noștri vin la moștenirea părintească, noi să le zicem: «nu sunteți Români, sunteți străini». Această teorie, vă mărturisesc, mă face să-mi sângereze inima în momentul de față, când aș voi ca toți oamenii de peste tot pământul să se îmbrățișeze ca niște frați întotdeauna [...] Acest om [Aaron Crainic] este cu atât mai mai mult folositor cu cât va fi mai mult legat cu noi ca un frate”⁵.

¹ *Ibidem*, p. 516.

² *Ibidem*, p. 513.

³ *Ibidem*, p. 514.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, pp. 514-515.

Senatorul Turnavitu își îndeamnă colegii să acorde indigenatul acestui „institutor la un pension” care „și-a îndeplinit datoriile sale cu inima aceea cu care am dori să o împlinescă fiecare Român” și să dea „un exemplu de fraternitate, un exemplu de inimă ce avem pentru toți Românii de pretutindenea, să-l primim și să-i dăm votul nostru ca să intre în drepturile sale de Român”¹.

Argumentele liberalului Constantin Bosianu urmează aceeași direcție. În baza art. 9 din Constituție, dispensa de stagiu, „când suntem de față cu frații noștri de sânge”, și nu cu „un străin de sânge, străin de naționalitate”, nu are nici un temei:

„Atunci când suntem în fața unui Român, nu mai putem să-l întrebăm ce servicii a făcut; însuși calitatea lui de Român îi dă dreptul de a fi dispensat de stagiu. Iată dar spiritul Constituției [...] când suntem în fața unui Român [...] trebuie să-i dăm indigenatul fiindcă el este deja Român. Și numai atunci când cunoaștem pe cineva nedemn de această calitate, atunci numai putem să-l respingem [...] acela care dă educație copiilor noștri, care asigură viitorul familiei noastre, nu merită el de a fi Român?”².

Discutarea cererii de naturalizare a lui Eulampiu Săvescu din Cernăuți, Bucovina, în ședința din 15 martie 1867, mobilizează argumente similare din dezbaterile cazului lui Aaron Crainic. Raportul Comitetului delegaților de secțiuni al Senatului precizează că Eulampiu Săvescu este „fiul canțalistului Anton Săvescu din Cernăuți”, că este născut la Cernăuți din părinți români și este botezat în „legea ortodoxă a răsăritului”, că este stabilit la Brăila din 1861, că nu se mai află sub protecție austriacă și că a donat Bibliotecii Naționale din București 276 de volume. Raportul îi îndeamnă pe senatori să voteze în favoarea acordării indigenatului, în conformitate cu votul favorabil al Adunării Elective (în ședința din martie 1866)³. În final, senatorii îi vor acorda indigenatul lui E. Săvescu⁴.

Senatorul S. Turnavitu consideră că acest caz intră sub incidența art. 9 din Constituție și că, în general, „baza pe care trebuie să se rezeme societatea noastră este constituțiunea”. Fiind vorba de un român (chiar dacă „supus străin” pentru o perioadă), cererea sa de naturalizare nu poate fi supusă la aceleași condiții – „ar fi chiar în contra legilor naturii, în contra simțului uman” – precum cererea unui străin (adică este scutit de stagiu): „căci el este îndată Român din naștere, din origine și nu poate fi logic nici drept ca Românul să fie pus în aceeași categorie cu străinul”. La fel de nedrept ar fi să i se refuze naturalizarea atunci când acest român vine „să ceară mângâiere de la noi ca să-l primim în sânul familiei sale”⁵. Mai mult, E. Săvescu a demonstrat că este un apărător al „intereselor țării” („acest Român este pentru Români, pentru nația lui ca noi toți”), altminteri

„când acest Român s-ar dovedi că este cu totul în contra intereselor țării [...] atunci l-aș respinge cu cea mai mare indignare, aș respinge, D-lor, chiar pe fratele meu, chiar pe tatăl meu, chiar pe Românul născut aici l-aș respinge, l-aș dezmoșteni chiar de orice drepturi de Român, când aș ști că este contra Românilor”⁶.

¹ *Ibidem*, p. 515.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 526.

⁴ *Ibidem*, p. 534.

⁵ *Ibidem*, p. 527.

⁶ *Ibidem*.

Senatorul I. Manu avertizează că art. 9 din Constituție pe bună dreptate cere ca legislativul să se pronunțe în cazul românilor născuți în țări străine, deoarece „votul corpurilor legiuitoare” trebuie „să aprecieze calitățile ce poate avea acea persoană, fiindcă [...] se poate chiar din Români născuți în țara noastră din natura lor să fie în detrimentul societății, și numai fiind născuți aici nu-i putem goni din țară”. Prin urmare, legislativul trebuie să cerceteze în cazul „Românilor din alte părți” dacă se interesează „cu noi la toate păsurile Românilor” și să decidă dacă va acorda sau nu dispensa de stagiu¹.

Constantin Bosianu interpretează art. 9 din Constituție și „spiritul condiceii civile” comparând „un Român supus străin, însă Român curat, nu străin de naționalitate, cu un individ străin și de naștere și de naționalitate”. Cel din urmă, pentru a primi naturalizarea, trebuie să-și demonstreze talentul și interesele în folosul României. Românul însă „dobândește dispensa de stagiu prin simpla calitate de Român; el nu are nimic a mai proba și calitatea lui de Român este o garanție pentru societatea română de a-l primi în sânul său”. Din moment ce „acei care sunt în adevăr Români sunt dispensați de stagiu, chiar de lege”, menirea votului legislativului este de a refuza indigenatul în cazul unui individ care este „foarte nedemn” și care are „oarecare defecte”². Totodată, consideră Al. Plagino, „trebuie să atragem pe confracții noștri și mai ales pe acei care vin la noi cu inima caldă și care pot să ne fie de folos”³.

Conservatorul Constantin Brăiloiu definește în termeni clari semnificația acordării indigenatului:

„Ce este indigenatul? Nu este decât recunoașterea de drepturi politice care se acordă unui om [...] indigenatul nu înseamnă altceva decât o stare civilă care se dă unui om fie de orice viță și religie, prin care stare se recunoaște [*sic*] unui om drepturile politice, și care se aplică atât la Românii care sunt născuți în străinătate, cât și la străini”⁴.

În întreaga sesiune 1866-1867 a Senatului, C. Brăiloiu este singurul care discută indigenările în acești termeni clari. Senatorii, spune el, nu sunt chemați să declare că „cutare e Român de origine, de neam, de viță și de religie”, ci ei trebuie să recunoască

„drepturi politice; căci Românul de origine, de viță etc., când este născut și supus aceluia Stat, unde e născut, n-are drepturi politice la noi, el trebuie să dobândească aceste drepturi de la corpurile noastre legiuitoare [...] Favoarea [prevăzută în art. 9 din Constituție], ca favoare [renunțarea la stagiu pentru Românii care cer naturalizarea] rămâne la aprecierea Corpurilor legiuitoare a o aplica sau nu”⁵.

Constantin Bosianu ia din nou cuvântul pentru a-și exprima dezacordul față de afirmațiile senatorului Brăiloiu. El consideră că în demonstrația lui Brăiloiu nu mai există nici o diferență între „un străin și un Român de origine”. Senatorul liberal afirmă totodată că, în interpretarea lui Brăiloiu, legislativul are libertatea de a acorda sau nu naturalizarea, ceea ce constituie o contradicție: „adică, când mi se zice că eu *pot dobândi ceva* [*sic*], altul are facultatea de a-mi acorda sau nu; cu alte

¹ *Ibidem*, p. 529.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 532.

⁴ *Ibidem*, p. 531.

⁵ *Ibidem*.

cuvinte că eu nu pot dobândi decât prin bunăvoința altuia". El afirmă că „Românul de origine are dreptul de a intra în sânul familiei Române” dacă renunță la „protecțiunea străină”, prin urmare, votul Senatului nu face decât să recunoască „un drept pe care-l are din natura lucrurilor”¹.

Pentru col. T. Casimir, votul legislativului nu este „decât o simplă formalitate ca să cunoască țara că a venit încă un Român între noi [...] până vor veni toți cei înstrăinați de la mama lor”, întrucât art. 9 din Constituție „s-a făcut în spiritul că toți Românii, din momentul ce sunt Români sunt și indigeni” – cu restricția ca Românul să nu fie „nevrednic” și să nu aibă „asupra-i nici un act difamant”².

T. Veisa face distincția între cei care au „calitatea de Român” (adică „Românul din altă țară”) și cei care nu o au (adică străinul care cere împământinirea), subliniind că procedura este diferită atunci când „avem în fața noastră un consăngean, un Român” (dovada fiind art. 9 din Constituție care îi scutește de stagiul pe Românii care cer naturalizarea). „Românii din alte țări” au deja „calitatea de Român” și prin urmare „nu mai au nevoie de împământinire, ci numai de recunoașterea calității lor de Român, afară numai când vreunul din dânșii va fi lovit de vreo infamie, care l-ar face nedemn de a exersa drepturile politice de Român”. Senatorul Veisa menționează de asemenea art. 21 din Codul Civil care reglementează felul în care cineva devine român:

„Art. 21 din codul civil [...] face o distincție foarte mare între străinii născuți în altă țară, și între acei născuți pe pământul nostru; căci pentru acel născut în țara noastră, legea îi cere numai o declarație că voiește a fi Român, în anul ce urmează după majoritate pentru a deveni Român; în vreme ce pentru ca străinul născut în altă țară, să devină Român, el trebuie să fie supus la stagiul; și această distincție provine din cauză că străinul născut în țara Românească este prezumat că a prins mai mare afecțiune de pământul unde a văzut pentru prima oară lumina și unde a crescut, decât cel născut aiurea”³.

În urma examinării acestor cazuri, avem elementele în baza cărora un străin devine un bun român: dacă aduce servicii (cunoștințe, experiență și talente administrative și tehnice) și beneficii comunității; dacă are dovezi din partea comunității despre serviciile pe care le-a adus; dacă este născut sau are rezidența pe teritoriul român; dacă este căsătorit cu o româncă și, eventual, dacă descendenții săi sunt botezați în rit ortodox; dacă renunță la jurisdicția străină. Prin urmare, un străin devine român nu numai prin lege pozitivă și prin decizii administrative, ci și prin căsătorie cu o „pământeancă”, iar testul la care este supus – stagiul de zece ani, dar mai ales serviciile și talentele pe care trebuie să le demonstreze în beneficiul comunității – este dificil. Și aceasta deoarece, pentru senatori, în special pentru cei liberali, străinul trebuie „să se facă cu inima și cu sufletul Român”.

Regăsim aici ambiguitatea de bază din viziunea legislatorului român. În argumentele sale, el confundă cel mai adesea naturalizarea cu „a deveni român” (adică a deveni membru al familiei etnice, apartenență ce condiționează acordarea drepturilor politice), perspectivă care este dominantă, chiar dacă un senator subliniază faptul că naturalizarea înseamnă *numai* acordarea unor drepturi politice și civile. Cu alte cuvinte, a primi drepturi politice și civile înseamnă a deveni

¹ *Ibidem*, pp. 532-533.

² *Ibidem*, pp. 531-532.

³ *Ibidem*, p. 533.

un bun român, acordarea lor fiind condiționată de calitatea de român (pe care cel care nu o are trebuie să o dobândească și să o demonstreze). Așa se face că „drepturile de Român” sunt în primul rând drepturile de apartenență la familia etnică și doar în subsidiar drepturi politice. De aceea senatorii insistă în repetate rânduri asupra faptului că „naționalitatea” este un bun la care un „bun român” trebuie să țină mai presus de orice și că ea nu poate fi dată orișicui. Nu oricine poate fi primit în „templul națiunii”, printre „frații noștri”. După cum spune senatorul liberal Bosianu, calitatea de român este dobândită prin naștere (din părinți români!), deci ține de un dat etnic, și nu poate fi conferită sau negată de instituții sau de legea pozitivă.

De aici rezultă și impasul logic în care se regăsesc senatorii atunci când dezbate condițiile de împământinare ale unui român. Ei sesizează în mod confuz contradicția: cum poate deveni român ... un român (un „consângean”)? (Senatorii nu au nici un dubiu în privința românității lui Crainic sau a lui Săvescu, „născuți români”). Prin urmare, tot ce le rămâne senatorilor de făcut, este să *recunoască* ceva ce există, și anume calitatea de român, un drept „din natura lucrurilor” examinând dacă persoana în cauză a renunțat la protecția străină, dacă aduce servicii comunității și dacă are calități „folositoare pentru țară”, dacă este de religie ortodoxă.

O națiune se construiește prin legi. Însă statul, prin legea pozitivă dată de corpul legislativ, confirmă calitatea de român, și nu cea de cetățean, așa cum ne-am fi așteptat, iar a deveni român este mai important decât a deveni cetățean (termenul de „cetățean” este de altfel absent din dezbaterile analizate).

Natura reprezentării politice

A doua temă majoră din intervenția deputatului Nicolae Ionescu în dezbaterile privind răspunsul Adunării Constituante la textul declarației Convenției de la Paris se referă la natura reprezentării politice și, în general, a regimului. Conferința puterilor garante nu admite plebiscitul favorabil (685 969 voturi pentru, 224 împotriva) prin care populația a fost chemată să se pronunțe „dacă voiește să suie pe Tronul ereditar al Principatelor Unite Române pe Principele Carol Ludovic de Hohenzollern, sub numele de Carol I”¹, și cere un vot din partea Adunării Constituante. Este o bună ocazie pentru Nicolae Ionescu de a-și exprima opinia asupra legitimității plebiscitului și a votului Adunării. Plebiscitul este un „decret al poporului”, prin urmare el este „deasupra acestei Adunări”, dar semnificația sa este limitată datorită unor vicii de procedură, am spune noi astăzi („până acum la noi aplicarea s-a făcut în niște condiții încât poporul nu avea deplină cunoștință de cauză”):

„Dacă plebiscitul este să treacă în instituțiile noastre constituționale, apoi să facem așa ca să dea mai multe garanții de libertate, de independență individuală și de matură deliberare. Un plebiscit negreșit că este mai mult decât o alegere [...] țara întreagă mărturisește că alegerile generale din urmă nu s-au făcut bine și că legea statului, o lege despotică, nu s-a aplicat acum bine decât pentru că a fost un spirit liberal care a insuflat plebiscitul de la

¹ *Enciclopedia istoriei politice a României. 1859-2002*, elaborată sub redacția lui Stelian NEAGOE, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, București, 2003, p. 40.

8 Aprilie și că a fost destul o aplicare sinceră pentru ca să dea acestei Adunări o viață liberă. Vedeți că o instituție rea ieri, astăzi s-a făcut bună fiindcă spiritul libertății a insuflat-o”¹.

Deocamdată însă, dincolo de caracterul excepțional al momentului din aprilie, plebiscitul, expresie a voinței poporului, este inadecvat deoarece,

[...] eu cer ca acest spirit al libertății, această protecție a constituționalismului luminat, aceste deprinderi în adevăr politice și liberale să treacă în sângele nostru, să treacă în popor, și numai în asemenea condiții să mai facem plebiscite [...] că oricum țara este acum surprinsă când se cheamă deodată sub o formă neregulată, aclimatată de ieri, de alaltăieri la noi, să se pronunțe asupra destinului ei”².

În aceste condiții, Adunarea, ca expresie a voinței națiunii, este îndreptățită să se pronunțe:

„Această generație nu are dreptul să lege toate generațiile, fără o matură cugetare, fără ca să i se fi pus de mai înainte chestiunea în cunoștință. De aceea zic că prea bine a făcut conferința puterilor garante de a nu lăsa ca plebiscitul să fie unica lege a noastră, având decizia sa, să se pronunțe această Adunare, Adunarea liberă, care este produsul unor alegeri libere [...] Dumneavoastră care sunteți luminați să luați toată răspunderea asupra-vă”³.

Distingem în aceste din urmă fragmente ale intervenției deputatului liberal două teme majore. El admite virtuțile plebiscitului ca expresie directă a voinței poporului, chiar dacă nu folosește exact acești termeni („un plebiscit negreșit că este mai mult decât o alegere”). Însă în același timp el recunoaște că poporul este incapabil să discearnă în baza aptitudinilor pe care le cere o asemenea instituție, și anume libertatea, independența individuală și deliberarea matură, nu în ultimul rând și din cauza noutății instituției. În aceste condiții, „Adunarea liberă, care este produsul unor alegeri libere”, „luminată”, este cea care în mod legitim reprezintă voința națiunii. Parlamentarul liberal este purtătorul unei idei-cheie a modernității politice: sursa puterii și baza obligației politice se află în consimțământul sau voința celor guvernați, reprezentării fiind rezultatul unui procedeu electoral⁴. Această idee este exprimată în repetate rânduri și în dezbaterile Constituantei: prin reprezentanții săi aleși, națiunea își exercită suveranitatea în Adunarea Constituantă. Este ceea ce subliniază în intervenția sa Teodor Lates în ședința din 18 iunie 1866, în momentul deschiderii discuției în plen a fiecărui articol în parte al Proiectului de Constituție, ca răspuns la întrebarea „în numele cui se face această Constituție?”:

„Această Adunare națională, constituantă, lucrează astăzi în numele poporului român și dă această Constituție poporului român, națiunii române [...] Această Constituție, domnilor, trebuie bine să ne pătrundem de însemnătatea ei, [...] nu poate procedea decât numai din inițiativa și din sânul suveranității

¹ *Ibidem*, p. 434.

² *Ibidem*, p. 434.

³ *Ibidem*, p. 434.

⁴ Bernard MANIN, *Principes du gouvernement représentatif*, Flammarion, Paris, 1996, pp. 113-116.

națiunii, și capul Statului este chemat numai să o accepte sau să n-o accepte; pentru că Adunarea nu lucrează această Constituție în numele Domnului, ci în numele poporului român¹.

Ionescu este un om al timpului său și prin faptul că este conștient că la baza edificiului reprezentării trebuie să stea „spiritul libertății, această protecție a constituționalismului luminat“.

Într-adevăr, la jumătatea secolului al XIX-lea, liberalii erau promotorii și apărătorii cei mai fervenți ai guvernării reprezentative (sau ai monarhiei constituționale, expresii sinonime)², regimul parlamentar fiind forma instituțională pe care numeroase state din estul Europei au adoptat-o din considerente de status și de prestigiu, o dovadă a gradului lor de civilizație și de soliditate instituțională³. Și totuși, regăsim din nou un paradox în argumentele deputatului Ionescu și ale parlamentarilor români. Din moment ce noul stat este declarat național, unitar și indivizibil, din moment ce din corpul națiunii este eliminat orice pluralism (voința națiunii este una și indivizibilă⁴), din moment ce națiunea este înțeleasă ca un corp etnic omogen, cum mai este posibilă reprezentarea?

¹ DAC, p. 57.

² Klaus von BEYME, *Parliamentary Democracy. Democratization, Destabilization, Reconsolidation, 1789-1999*, Macmillan, Houndmills, 2000, p. 8.

³ Andrew C. JANOS, *East Central Europe in the Modern World...cit.*, p. 65.

⁴ Cf. Pierre ROSANVALLON, *Le sacre du citoyen. Histoire du suffrage universel en France*, Gallimard, Paris, 1992, pp. 202-204.